

*Teresa Kostrzewa-Tomczak**

MYRDALOWSKA ZASADA PRZYCZYNOWOŚCI OKRĘŻNEJ
A PROBLEM ROZWOJU GOSPODARCZEGO
KRAJÓW SŁABO ROZWINIĘTYCH

Zasada okrężnej i kumulatywnej przyczynowości wyraża przewodnią myśl prac Gunnara Myrdala, powstałych w latach pięćdziesiątych, a dotyczących problemów powstawania i powiększania się nierówności ekonomicznych między krajami rozwiniętymi i nierozwiniętymi¹.

Obszarem badawczym Myrdala w całej jego twórczości jest wyłącznie świat niekomunistyczny, chociaż autor jasno precyzuje myśl, że zasadę okrężnej i kumulatywnej przyczynowości można by również przyjąć i w krajach obozu socjalistycznego przy wyjaśnianiu kierunków rozwoju, a także przy określaniu bieżącej polityki gospodarczej².

Cechą szczególną rozważań naukowych G. Myrdala jest ich interdyscyplinarność w ramach nauk społecznych. Również jego analiza problemów niedorozwoju gospodarczego charakteryzuje się kompleksowym podejściem do przedmiotu badanego. Analiza ekonomiczna, jeśli ma być realistyczna — to zdaniem Myrdala — musi uwzględniać wszystkie związane z badanym zagadnieniem elementy; ogólna teoria ekonomii — jego zdaniem — będzie więc musiała przeobrazić się w teorię społeczną. Myrdal w latach pięćdziesiątych twierdził, iż podstawową hipotezą tej nowej teorii będzie założenie przyczynowości okrężnej występującej między wszystkimi czynnikami systemu społecznego, dają-

* Dr, adiunkt w Instytucie Ekonomii Politycznej UŁ.

¹ Mam tu na myśli następujące prace G. Myrdala: *An International Economy. Problem and Prospects*, New York 1956; *Development and Under-development: a note on the mechanism of national and international economic inequality*, New York 1956; *Economic theory and under developed regions*, New York 1957, wydana również w języku polskim pt. *Teoria ekonomii a kraje gospodarczo nierozwinięte*, Warszawa 1958.

² Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 17—18.

cej w wyniku proces kumulatywny³. W ocenie Myrdala bowiem zasada okrężnej przyczynowości procesu kumulatywnego, stwarzając możliwość bardziej realistycznej analizy przemian społecznych, zawiera zapowiedź ogólnej teorii rozwoju i niedorozwoju gospodarczego. I chociaż Myrdal takiej ogólnej teorii rozwoju krajów słabo rozwiniętych nie skonstruował, swoją zasadą kumulacyjnych procesów okrężnych przyczynił się do rozwoju ekonomii instytucjonalnej.

Najbardziej zasadniczą bowiem z myśli, które wiążą ekonomistów instytucjonalnych, jest zrozumienie tego, że w badaniach naukowych nad praktycznie każdym problemem gospodarczym trzeba się zajmować całym systemem społecznym, uwzględniając obok tzw. czynników ekonomicznych to wszystko, co ma znaczenie dla zjawisk zachodzących w dziedzinie gospodarki. Takie ujęcie metodologiczne jest konieczne z tego powodu, że wszystkie warunki charakteryzujące system społeczny działają na zasadzie przyczynowości okrężnej⁴.

Celem opracowania jest prezentacja myrdalowskiej zasady kumulacyjnych procesów okrężnych, ze szczególnym uwzględnieniem jej roli przy badaniach nad problemami rozwoju gospodarczego krajów słabo rozwiniętych. Ze względu na wagę, jaką Myrdal nadaje procesom kumulacyjnym w rozwoju społeczeństw i znaczenie tej zasady dla rozwoju ekonomii instytucjonalnej, zajęcie się tym aspektem dorobku naukowego Myrdala wydaje się konieczne i celowe.

TEORIA EKONOMII A PROBLEMY NIERÓWNOŚCI GOSPODARCZYCH W OCENIE G. MYRDALA

Myrdal twierdzi, iż tradycyjne ujęcia teoretyczne nie mogą dostatecznie wyjaśnić przyczyn powstawania nierówności gospodarczych między narodami, ani tendencji do zwiększania się tych nierówności: „Teoria wymiany międzynarodowej, a nawet i teoria ekonomii w ogóle nie były nigdy opracowywane z intencją wyjaśnienia istoty gospodarczego niedorozwoju i rozwoju”⁵. Powyższy fakt Myrdal tłumaczy tym, iż teoria ekonomii powstała i rozwijała się głównie w przodujących pod względem rozwoju gospodarczego krajach, co z kolei wpłynęło na ustalenie sposobów ujęcia problemów teorii ekonomii. Powstała więc taka teoria ekonomii, która była w pewnym stopniu racjonalizacją in-

³ Tamże, s. 136.

⁴ G. Myrdal, *Znaczenie i wartość ekonomii instytucjonalnej*, [w:] *Ekonomia w przyszłości*, red. K. Dopler, Warszawa 1982.

⁵ Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 28.

interesów i dążeń środowiska, w którym się zrodziła⁶. Jej cechą charakterystyczną jest, zdaniem Myrdala, tendencja do unikania zagadnień związanych z postulatem równości, choć to właśnie doktryna równości stanowi fundament całej teorii ekonomii⁷. Myrdal podkreśla tu osobliwy paradoks. Stwierdza bowiem, że z jednej strony teoria ekonomii stanowi tę gałąź rozważań społecznych, w której radykalna doktryna równości jest „udowadniana” i logicznie precyzowana, z drugiej strony — uczyniwszy z doktryny równości swą trwałą podstawę strukturalną, teoria ekonomii wykazuje od początku niezwykle silną tendencję do ucieczki od rozwijania problemu równości. Głównym sposobem realizowania takiej postawy było, zdaniem Myrdala, przeciąganie wyraźnej linii granicznej między sferą produkcji, łącznie z wymianą, a sferą podziału. W sferze produkcji panowały prawa naturalne, natomiast sfera podziału dochodu i majątku pozostawiona była polityce, stąd też ekonomiści zajmowali się prawie wyłącznie analizą produkcji i wymiany, odnosząc się z rezerwą do zagadnienia podziału dochodu i majątku oraz konieczności zmian mających na celu redystrybucję dochodu. Myrdal twierdzi, że rozróżnianie w analizie ekonomicznej sfery produkcji i sfery podziału dla skoncentrowania uwagi na problemach produkcji — jest logicznie nie do utrzymania⁸. Stąd właśnie ową orientację rozwoju teorii ekonomii w kierunku unikania problemów podziału dochodu i majątku Myrdal uznaje za poważny mankament tradycyjnej teorii ekonomii. Brak w niej miejsca na rozważania o problemach nierówności gospodarczych i społecznych, w tym szczególnie o problemie zacofania gospodarczego.

Nieprzydatność teorii ekonomii dla potrzeb wyjaśniania problemów niedorozwoju Myrdal tłumaczy również nierealistycznością jej założeń. Jednym z nich jest założenie o automatycznej dążności układu społeczno-gospodarczego do stanu równowagi. Myrdal przyznaje, że pojęcie stałej równowagi ułatwia zrozumienie i ukazanie w prosty sposób powszechnej współzależności wszystkich czynników układu gospodarczego. W założeniu stałej równowagi zawiera się zawsze myśl, że zmiana początkowa wywołuje jako reakcję inne zmiany — wtórne, które przeciwdziałają początkowej; układ ekonomiczny, który nie pozostaje w stanie bezruchu, dąży wskutek tego zawsze do równowagi. Pojęcie stałej równowagi oparte jest — zdaniem Myrdala — na przekonaniu o powszechnej celowości zjawisk i związane było zawsze z tra-

⁶ Tamże, s. 173.

⁷ Myrdal pod pojęciem „doktryna równości” rozumie moralne przekonanie o równych prawach wszystkich ludzi, *op. cit.*, s. 145, 152.

⁸ G. Myrdal, *The Political Element in the Development of Economic Theory*, London 1955, s. 129 i n.

dycjami teorii ekonomii jak i z systemami filozoficznymi, które stanowiły i nadal stanowią logiczną jej podbudowę⁹. Pojęcie stałej równowagi przewijało się tedy — zdaniem Myrdala — przez wszystkie teorie ekonomiczne i społeczne na przestrzeni ostatnich 200 lat i aż do chwili obecnej determinuje ono główne koncepcje nie tylko ekonomii, lecz wszystkich nauk społecznych¹⁰. Myrdal przyznaje jednocześnie, że rozwój ekonomii w XX w. osiągnięty został w znacznym stopniu dzięki odstąpieniu od tradycyjnego pojęcia stałej równowagi. W XX w. włożono bowiem wiele wysiłków w systematyczne próby zbudowania dynamicznej teorii ekonomii. W nowych koncepcjach — zdaniem Myrdala — zrelatywizowano pojęcie stałej równowagi za pomocą analizy logicznej i sprowadzono je do właściwych rozmiarów — jako bardzo abstrakcyjne i niesprecyzowane założenie teoretyczne.

Pojęcie stałej równowagi jest jednakże w naszej tradycji myślowej — podkreśla Myrdal — czymś znacznie ważniejszym niż założeniem teoretycznym: jest stałą i silną skłonnością myślową; tłumaczy to nam, dlaczego — wbrew wszystkim krytycznym atakom — panuje ono nad naszymi teoretycznymi poglądami. Stąd też pojęcie stałej równowagi, choć nie jest już konsekwentnie wyznawane jako doktryna, utrzymało się jako pewien nawyk myślowy, kształtujący nasze teoretyczne poglądy. Obejmuje ono wszystkie inne nawyki myślowe i skłonności teorii ekonomii: przekonanie o istnieniu harmonii interesów, niechęć do państwa i wszelkich form organizacyjnych (znane powszechnie jako *laissez-faire'yizm*) oraz zasadę wolnego handlu — z których równocześnie samo czerpie moc.

Innym nierealistycznym założeniem jest pogląd, że istnieją pewne elementy rzeczywistości społecznej, które można określić mianem „czynników ekonomicznych”, ponadto analiza procesów i zjawisk społeczno-gospodarczych może być ograniczona do analizy wzajemnego oddziaływania na siebie tych czynników. To założenie łączy się ściśle z założeniem równowagi; co więcej — zdaniem Myrdala — założenie równowagi załamuje się właśnie w tej dziedzinie rzeczywistości społecznej, która pozostaje poza analizą ekonomiczną wskutek abstraho-

⁹ Zdaniem Myrdala wszystkie współczesne rozważania ekonomiczne nigdy nie wyszły poza formy, w które zostały początkowo ujęte: filozofię prawa natury i utilitaryzmu, oraz zawartą w tych kierunkach filozoficznych psychologię hedonizmu. Patrz Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 147.

¹⁰ Tamże, s. 184. Myrdal przyznaje, że Marks, jako uczeń Hegla, nigdy nie dał się opętać pojęciu stałej równowagi — pomogło mu to niewątpliwie w wykazaniu dużej oryginalności w badaniach nad zmianami cyklicznymi i strukturalnymi. Namiętnie zwalczał doktrynę harmonii interesów — usiłował widzieć całą historię jako nieprzerwany ciąg walk klasowych, toczonych w coraz to innych warunkach na skutek zmian w sposobach wytwarzania, *op. cit.*, s. 180.

wania od „czynników nieekonomicznych”. Czynniki te — nie mogą być więc traktowane jako określone i niezmiennie, gdyż ich reakcja zazwyczaj burzy równowagę układu. Tych ułomności konwencjonalnej teorii ekonomii pozbawiona jest — zdaniem Myrdala — teoria instytucjonalna. Jej zwolennicy¹¹ poświęcają dużą część swoich wysiłków naukowych analizie tych szczegółowych problemów, w przypadku których stwierdzają, że tradycyjna teoria ekonomii jest niewystarczająca bądź błędna¹².

Należy stwierdzić, iż zgodnie z powyższym, Myrdal będąc takim „odszczępiencem” ogromną część swoich dociekań naukowych poświęca wyszukiwaniu mankamentów i udowadnianiu błędności tradycyjnej teorii ekonomii wypowiadającej się w kwestiach niedorozwoju gospodarczego.

TEORIA WYMIANY MIĘDZYNARODOWEJ A PROBLEM NIERÓWNOŚCI GOSPODARCZYCH W OCENIE G. MYRDALA

Zdaniem Myrdala również teoria wymiany międzynarodowej nie wyjaśnia faktów powstawania i pogłębiania się międzynarodowych nierówności ekonomicznych. Przeciwnie, w ocenie Myrdala teoria ta sugeruje, że nierówności między narodami nie powinny być tak głębokie, jak są w rzeczywistości i że raczej powinny się zmniejszać niż powiększać. Myrdal twierdzi, że teorię tę nagina się w kierunku sugerowania sytuacji i trendu rozwojowego odmiennego od istniejących w rzeczywistości.

Wytłumaczenia dla izolacji teorii wymiany międzynarodowej od zjawisk życia gospodarczego Myrdal szuka w tym, iż teoria ta w większym stopniu niż jakakolwiek inna dziedzina rozważań ekonomicznych dochowała wierności dziedzictwu klasyków ekonomii. Odziedziczone doktryny, skłonności i uprzedzenia, jak: doktryna wolnego handlu, zasada *laissez-faire'yzmu* i przekonanie o istnieniu harmonii interesów, jak również system statycznych założeń stanowiących podstawę tych teoretycznych konstrukcji, miały w teorii wymiany międzynarodowej — zdaniem Myrdala — swobodniejsze niż gdzie indziej pole działania. Teoria wymiany międzynarodowej bardziej niż jakakolwiek inna gałąź teorii ekonomii pozostawała pod wpływem założenia stałej równowagi, sugerującego, iż każda zmiana wywołuje normalnie jako reakcję zmiany wtórne, działające w przeciwnym kierunku. Tylko bowiem przy takim założeniu — zdaniem Myrdala — handel stanowi element proce-

¹¹ G. Myrdal określa ich „odszczępiency od konwencjonalnej teorii ekonomii”.

¹² Myrdal, *Znaczenie i wartość...*, s. 140.

su ekonomicznego działający w kierunku większego zrównania gospodarczego regionów i krajów¹³. Skutkiem przyjęcia założenia stałej równowagi jest również uznawanie tzw. czynników pozaekonomicznych za stałe i niezmiennie. W ocenie Myrdala dopiero analiza tych innych czynników (psychicznych, społecznych, politycznych i moralnych) pozwala na teoretyczne wyjaśnienie, dlaczego rozwój poszczególnych krajów był nierównomierny i dlaczego wymiana międzynarodowa nie była aktywną siłą wyrównującą poziomy gospodarczego rozwoju.

Myrdal odrzucając koncepcje głoszące rzekome korzyści wolnego handlu dla krajów gospodarczo nierozwiniętych słusznie stwierdza, że wolna gra sił rynkowych w stosunkach międzynarodowych działa dezintegrująco, pogłębiając różnice między krajami rozwiniętymi a nierozwiniętymi¹⁴.

TEORIA EKONOMII A POTRZEBY KRAJÓW GOSPODARCZO NIEROZWINIĘTYCH

Odrzucenie teorii równowagi miało poważne następstwa w pozytywnych poglądach Myrdala na kwestie niedorozwoju gospodarczego i jego koncepcje roli państwa w rozwoju gospodarczym. Myrdal słusznie podkreślał, że w krajach nierozwiniętych nie może powtórzyć się proces rozwojowy taki, jaki dokonał się w przodujących krajach kapitalistycznych. Ze względu na odmiennosc warunków rozwoju krajów Trzeciego Świata prowadzona w nich polityka gospodarcza nie może opierać się na tezach tradycyjnej ekonomii, powstałej i rozwijanej w krajach przodujących pod względem gospodarczego rozwoju. Błędnym byłoby jednak — zdaniem Myrdala — całkowite odrzucenie osią-

¹³ To krytyczne stanowisko Myrdala — oznaczające negatywne stwierdzenie, że założenie stałej równowagi i wynikające z niego teoretyczne konsekwencje są nie-realistyczne — nie jest oryginalnym stwierdzeniem autora. I tak np. Profesor John W. Williams przystępując do analizy stosunku polityki ekonomicznej do teorii podkreślił jako jeden z największych paradoksów lat powojennych fakt, że „podczas gdy od 1914 r. świat pozostaje w stanie głębokiego i w gruncie rzeczy nieustannego chaosu, oficjalna teoria handlu międzynarodowego w dalszym ciągu kładzie nacisk na tendencję do osiągnięcia równowagi. Patrz Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 194—195.

¹⁴ Myrdal przeciwstawia się tu tezie teorii wymiany międzynarodowej, iż wymiana między dwoma krajami, z których jeden jest uprzemysłowiony, a drugi nierozwinięty, zapoczątkowuje ruch w kierunku zrównania dochodu narodowego. Twierdzi, iż taka wymiana musi zapoczątkować proces zubożenia i zastoju kraju nierozwiniętego. Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 135. Patrz również S. Dąbkowski, *Ekonomia wielkich ideałów*, „Życie Gospodarcze” 1974, nr 43.

gnięć nauk społecznych w krajach nierozwiniętych, gdyż właśnie świadome dążenie przez zorganizowaną i planową działalność rządów w krajach słabo rozwiniętych do rozwoju gospodarczego musi zostać oparte na wiedzy z zakresu nauk społecznych. Myrdal słusznie podkreślał, że cała nasza nagromadzona wiedza społeczna i techniczna stanowi właśnie jedyny moment przewagi krajów nierozwiniętych nad rozwiniętymi. Aby jednak tę wiedzę spożytkować, kraje nierozwinięte potrzebują nowych badań na każdym polu¹⁵. Idealnym rozwiązaniem tej kwestii — zdaniem Myrdala — byłoby wykorzystanie przez kraje nierozwinięte całej dostępnej wiedzy do opracowania własnej techniki dostosowanej do lokalnych warunków¹⁶. Aby uczynić to w sposób skuteczny, kraje te muszą przeprowadzać badania na wszystkich poziomach, łącznie z badaniami podstawowymi. Kraje nierozwinięte mając więc do swej dyspozycji naszą teorię ekonomii nie powinny jej — jak słusznie dowodził Myrdal — przejmować bezkrytycznie, lecz tak ją przekształcać, aby odpowiadała ich własnym problemom i potrzebom. Według przewidywań Myrdala — w tej nowej orientacji teorii ekonomii krajów nierozwiniętych, zmierzającej do realistyczniejszego ujęcia istniejących nierówności, nie będzie miejsca dla tendencji do *laissez-faire'yzmu*, zwłaszcza zaś doktryny wolnego handlu i pojęcia stałej równowagi.

Nie można zaprzeczyć, że jednym z podstawowych kierunków, w jakim poszedł rozwój teorii ekonomii krajów słabo rozwiniętych była analiza strukturalnych i społeczno-instytucjonalnych czynników wzrostu. Dominacja właśnie instytucjonalnego podejścia do problemów rozwoju krajów słabo rozwiniętych — które zamiast modeli sformalizowanych tworzy modele opisowe oparte na podbudowie historycznej, wzbogacone rozważaniami na tematy społeczne, polityczne i religijne, wysuwające postulaty przeprowadzenia w krajach słabo rozwiniętych przeobrażeń strukturalnych, a przede wszystkim istotnych reform społecznych i instytucjonalnych — stanowi wyraźny przykład zarówno ewolucji poglądów, jaka dokonała się w ekonomii burżuazyjnej w kwestii rozwoju krajów zacofanych, jak i odmienności w metodach badawczych w porównaniu z teoriami wzrostu kapitalizmu rozwiniętego¹⁷.

¹⁵ Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 134.

¹⁶ Tamże, s. 194. Myrdal ma tu na myśli technikę polityki, technikę administrowania, technikę przeprowadzania reform społecznych, a także technikę produkcji i podziału.

¹⁷ A. Müller, *Główne burżuazyjne teorie uprzemysłowienia krajów słabo rozwiniętych*, [w:] *O teoriach rozwoju współczesnego kapitalizmu*, red. M. Nasiłowski, Warszawa 1978, s. 250—252.

ZASADA OKRĘŻNEJ I KUMULATYWNEJ PRZYCZYNOWOŚCI

Geneza

Źródeł myrdalowskiej koncepcji przyczynowości okrężnej należy szukać w sformułowanym przez Ragnara Nurskiego pojęciu „błędnego koła nędzy”¹⁸. Pojęcie to implikuje kolistny układ sił dążących do takiego wzajemnego oddziaływania, które by utrzymywało kraj biedny w stanie nędzy. Kolistny układ w odniesieniu do poszczególnych jednostek ludzkich można zaprezentować w sposób następujący: ubogi człowiek nie może mieć dostatecznej ilości pożywienia, wskutek niedożywienia może być słabego zdrowia, z tego wynika jego niewydajna praca, wskutek czego jest on biedny, nie będzie więc miał odpowiedniego pożywienia itd. Jeśli mówimy o tego rodzaju sytuacji w odniesieniu do całego kraju, można posłużyć się stwierdzeniem, że „kraj jest biedny, ponieważ jest biedny”.

Wyjaśniając podstawy swej zasady okrężnej przyczynowości Myrdal zwraca również uwagę na przysłowia krążące wśród ludu amerykańskiego wyprowadzane z pojęcia seryjności wzajemnie zazębiających się zdarzeń: „tylko sukces rodzi sukces” albo „jedno niepowodzenie rodzi drugie”¹⁹.

Mechanizm okrężnego, kumulatywnego procesu przemian społecznych

Punktem wyjścia Myrdala do bliższego wyjaśnienia pojęcia okrężnej, kumulatywnej przyczynowości procesu społecznego jest negatywna ocena przydatności pojęcia automatycznej równowagi przy budowaniu teorii wyjaśniającej zmiany zachodzące w jakimś systemie społecznym. Błąd tkwiący w założeniu stałej równowagi — zastosowany do rzeczywistości społecznej — polega właśnie na przeświadczeniu, iż proces społeczny, chociaż może przebiegać okrężną drogą, zawsze zmierza do pozycji, w której możemy mówić o stanie równowagi sił. Za tym założeniem kryje się inne, również poddawane krytyce przez autora, a mianowicie, że zmiana początkowa będzie zawsze w układzie wywoływać reakcje w postaci zmian, które — na ogół — będą działały w przeciwnym kierunku niż początkowa.

Zdaniem Myrdala każdy system społeczny jest bardzo skomplikowany i składa się z ogromnej liczby warunków powiązanych między

¹⁸ R. Nurske, *Problemy tworzenia kapitału w krajach gospodarczo słabo rozwiniętych*, Warszawa 1962.

¹⁹ Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 31.

sobą przyczynowo. Wynikają z tego wzajemne zależności elementów układu społecznego. Nie ma w nim więc jednej podstawowej przyczyny, ale wszystko jest powodem wszystkiego innego. Zmiana, jakiej ulegnie jeden z warunków pociągnie za sobą zmiany innych warunków, co z kolei spowoduje nowe zmiany w całym układzie. Tak więc cały system społeczny będzie się poruszał w tym czy w innym kierunku, a nawet może się obracać wokół swej osi²⁰.

Zdaniem Myrdala w układzie społecznym nie ma tendencji do automatycznego stabilizowania się jego elementów, ponieważ „układ sam przez się nie dąży do równowagi sił, lecz stale się od niej oddala”²¹. Zmiana pierwotna nie wywołuje zmian przeciwdziałających, lecz odwrotnie — zmiany, które następują w odpowiedzi na jakąś bardziej podstawową zmianę, często, chociaż nie zawsze, zmierzają w tym samym kierunku co zmiana pierwotna. Dlatego właśnie okrężna przyczynowość zazwyczaj będzie przynosić efekty kumulatywne. Za pośrednictwem sprzężeń zwrotnych sprawiających, że bardziej podstawowe zmiany będą wywierać wpływ działający w tym samym kierunku, reakcje — korzystne lub niekorzystne — mogą po pewnym czasie przybierać rozmiary zupełnie nieproporcjonalne do pierwotnego impulsu zmieniającego jeden lub kilka warunków²².

Zdaniem Myrdala układ społeczny może się zmieniać pod wpływem zarówno siły napędowej własnych procesów wewnętrznych, wynikającej z omówionej współzależności przyczynowej wszystkich elementów układu, jak też pod wpływem działania na układ sił zewnętrznych (hamulców bądź bodźców), które nadają impulsy układowi i jednocześnie zmieniają w jego obrębie strukturę sił.

Myrdal dopuszcza możliwość zahamowania kumulatywnego procesu przemian społecznych. Może to mieć miejsce, gdy wystąpią nowe egzogeniczne zmiany, których kierunek jest właściwy, a siła dostateczna, by doprowadzić układ do stanu bezruchu²³. Druga możliwość zahamowania — to osiągnięcie stanu równowagi wskutek interwencji państwa, zaplanowanej i podjętej z zamiarem powstrzymania tego procesu. Siła napędowa własnych procesów wewnętrznych zacznie wówczas pchać układ w proces kumulatywnych przemian w kierunku odwrotnym do tego, jaki miał miejsce przed osiągnięciem stanu równowagi w wyniku podziałania na układ sił zewnętrznych.

²⁰ Myrdal, *Znaczenie i wartość...*, s. 141.

²¹ Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 32.

²² Myrdal, *Znaczenie i wartość...*, s. 141—142.

²³ Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 39. Za siły egzogeniczne Myrdal uważa: sytuację gospodarczą, możliwości zatrudnienia, całokształt odziedziczonych ideałów, instytucje, ustrój polityczny.

Problem murzyński w Ameryce — przykładem układu społecznego, którego elementy działają na zasadzie przyczynowości okrężnej

Zasadę okrężnej przyczynowości procesu kumulatywnego Myrdal po raz pierwszy zastosował przy badaniu problemu murzyńskiego w Stanach Zjednoczonych²⁴.

Zdaniem Myrdala amerykańska ludność murzyńska, odgradzona od reszty społeczeństwa barierą koloru skóry, choć nie jest zamknięta w granicach jakiegoś jednego obszaru geograficznego, tym niemniej jest ona odcięta od reszty ludności amerykańskiej i tworzy wyraźnie wyodrębnioną grupę społeczną związaną wspólnymi troskami, jednością interesów i dążeń. Ta względna izolacja społeczna wynika z amerykańskiego ujęcia instytucji kastowości rasowej.

Najbardziej uproszczony model problemu murzyńskiego w Ameryce Myrdal ograniczył do dwóch czynników:

- a) „przesady białych” powodujące dyskryminację Murzynów,
- b) „niska stopa życiowa ludności murzyńskiej”.

Między obu tymi czynnikami istnieje współzależność: stopa życiowa Murzynów utrzymywana jest na niskim poziomie wskutek dyskryminacji ze strony białych; podczas gdy bieda, nieuctwo, nędza mieszkaniowa, chorowitość, niechlujny wygląd, przykry zapach, rozwiązłe obyczaje, niestałość związków małżeńskich itp. podsycają i podtrzymują niechęć żywioną względem nich przez białą ludność amerykańską. Upředzenia wobec Murzynów oraz ich niski standard życiowy pozostają w ścisłym wzajemnym związku, w którym skutek jest równocześnie przyczyną, a przyczyna — skutkiem. Jeżeli zmieni się jeden z czynników, wyniknie z tego również zmiana drugiego czynnika i zapoczątkowanie kumulatywnego procesu wzajemnego oddziaływania. W procesie tym zmianę jednego stale potęgować będzie w sposób okrężny reakcja drugiego czynnika. Cały układ będzie się więc poruszał w kierunku nadanym przez zmianę pierwotną, lecz do punktu znacznie odleglejszego²⁵.

Ze względu na złożoność obu czynników modelu (np. stopę życiową Murzynów określają: zatrudnienie, płace, warunki mieszkaniowe, sposób odżywiania, stan zdrowia, oświata, trwałość związków rodzinnych, przestrzeganie praw, czystość i porządek) wzrost któregośkolwiek ze składników określających stopę życiową Murzynów spowoduje wzrost wszystkich innych i w ten sposób — zarówno bezpośrednio jak i po-

²⁴ G. Myrdal, *An American Dilema. The Negro Problem and Modern Democracy*, Nowy Jork 1944.

²⁵ G. Myrdal, *Value in Social Theory*, New York 1958, s. 188—189.

średnio — da w wyniku kumulatywne zmniejszenie uprzedzeń białych, co z kolei wpłynie na poziom życia Murzynów. Podobnie się dzieje, gdy przypadkiem w jakiejś dziedzinie stosunków społecznych wzrośnie lub zmaleje dyskryminacja; ukryte pod nią przesady rasowe dążą wówczas do przybrania takiej formy, która by poparła aktualną tendencję zmian w stosunku białych względem ludności murzyńskiej.

Jeśli w pewnym momencie sytuacja wykazuje tendencję do stabilizowania się, oznacza to, że równoważą się obie siły: z jednej strony przesady wobec Murzynów i wynikająca stąd dyskryminacja przeszkadzają ich wysiłkom zmierzającym do podniesienia stopy życiowej; z drugiej strony, niska stopa życiowa Murzynów przyczynia się do powstawania u białej ludności przesądów rasowych prowadzących w konsekwencji do postawy dyskryminacyjnej. Zdaniem Myrdala tego rodzaju statyczne przystosowanie się jest całkowicie przypadkowe i w żadnym razie nie może być traktowane jako stała pozycja równowagi.

Układ społeczny może pozostawać bez zmian tylko dopóty, dopóki na jakiś jego punkt nie podziała bodziec lub hamulec. Gdy pod wpływem takiego wstrząsu cały układ zostanie znowu uruchomiony, zmiana któregośkolwiek czynnika prowadzi do zmiany innych, przy czym zmiany wtórne podtrzymują pierwotną, podobnie działają też zmiany trzecie²⁶.

Praktycznym wnioskiem Myrdala z przeprowadzonej analizy był ten, iż na polu murzyńskiej polityki jakikolwiek ruch skierowany ku górze, na jakikolwiek czynnik badanego układu społecznego, porusza wszystkie inne czynniki w tym samym kierunku i kumulatywnie wpływa na podniesienie się statusu społecznego Murzynów. I chociaż trend ku górze statusu murzyńskiego może być efektem oddziaływania jakiegokolwiek liczby środków na układ i to nawet niezależnie od lokalizacji początkowego bodźca, to jednak — twierdził Myrdal — racjonalna polityka nie będzie nigdy działała przez zmianę tylko jednego czynnika²⁷.

Podstawowym zatem wnioskiem, jaki wyciągnął Myrdal z badań problemu murzyńskiego, był ten, iż ruch wzwyż całego układu może być wywołany przez podziaływanie za pomocą odpowiednich środków na jakikolwiek jego punkt; lecz oczywiście z praktycznego i politycznego punktu widzenia nie jest obojętne — twierdził Myrdal — w jaki sposób i w którym miejscu bodziec zostanie uruchomiony. Wyraźnie przy tym podkreślał, że im więcej będziemy wiedzieli o sposobie wzajemnego powiązania różnych czynników, o wpływie pierwotnej zmiany każdego czynnika na inne czynniki i o momencie, w którym ten wpływ nastąpi,

²⁶ Tamże, s. 189; tenże, *Teoria ekonomii...*, s. 37—38.

²⁷ Myrdal, *Value...*, s. 190.

tym lepiej potrafimy określić jak maksymalnie zwiększyć efekty konkretnych wysiłków, których celem jest wprowadzenie w ruch i przeobrażenie układu społecznego²⁸.

Te ogólne konkluzje płynące z badań nad problemem murzyńskim, a także samą metodą badawczą (zasadę przyczynowości okrężnej), Myrdal wykorzystał do badań problemów nierówności gospodarczych, w tym szczególnie problemu niedorozwoju (zacofania).

Problem przewyższenia stanu zacofania gospodarczego w świetle myrdalowskiej zasady przyczynowości okrężnej

Zdaniem Myrdala system społeczny, jakim jest każdy kraj słabo rozwinięty, składa się z ogromnej liczby warunków powiązanych między sobą przyczynowo²⁹. Rozwój kraju słabo rozwiniętego Myrdal traktuje jako skierowany w górę ruch całego systemu społecznego, w którym występuje okrężna przyczynowość między zmianami warunków, a towarzyszą temu efekty kumulatywne³⁰.

Podstawową przyczyną utrzymującą kraj słabo rozwinięty w zacofaniu gospodarczym, zgodnie z teorią Myrdala, jest nędza i zacofanie narodu spowodowane nierównościami gospodarczymi i społecznymi, które z kolei same są wynikiem nędzy i zacofania³¹. Fakt, że niskiemu poziomowi rozwoju ekonomicznego towarzyszą z reguły wielkie nierówności, jest sam w sobie przeszkodą do postępu. Tym większe jest przy tym nasilenie się tendencji do tworzenia nierówności, im kraj jest biedniejszy. Właśnie jedną ze współzależności powodujących, że w procesie kumulatywnym nędza staje się swą własną przyczyną, jest to, iż w krajach nierozwiniętych słabo działają skutki progresywne, co oznacza, że wolna gra sił rynkowych w kraju biednym będzie z reguły z większą siłą powodowała powstawanie społecznych i gospodarczych nierówności i pogłębianie się już istniejących³².

Skutki progresywne, które dla Myrdala stanowią funkcję osiągnię-

²⁸ Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 40—41.

²⁹ G. Myrdal, *Przeciw nędzy na świecie*, Warszawa 1975, s. 326—327.

³⁰ Myrdal, *Znaczenie i wartość...*, s. 150.

³¹ Myrdal, *Przeciw nędzy...*, s. 99—103. Działa tutaj następujący mechanizm przyczynowy — na bardzo niskim poziomie ekonomicznego rozwoju niewiele zostaje miejsca dla ludzkiej wielkoduszności, silniej jest odczuwana potrzeba zachowywania wszelkiego rodzaju społecznych rozróżnień.

³² Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 55—58. Dla Myrdala skutki progresywne to skutki o charakterze pozytywnym, jakich doznaje dany kraj nierozwinięty w wyniku procesów ekonomicznych (np. migracja siły roboczej, ruchy kapitału i wymiana towarowa) zachodzących w krajach rozwiniętych.

tego poziomu ekonomicznego, w kraju biednym nie są w stanie zneutralizować skutków regresywnych³³. Z tego powodu i ze względu na przyczynowość okrężną wszystkich warunków danego systemu społecznego, jakim jest kraj znajdujący się na niskim poziomie rozwoju gospodarczego, utrzymuje się w nim, a nawet pogłębia — stan zacofania.

Procesy ekonomiczne, jakimi są: migracja siły roboczej, ruchy kapitału i wymiana handlowa, nie przeciwdziałają tej tendencji, mają one bowiem skłonność do faworyzowania bogatszych i bardziej rozwiniętych krajów³⁴. Zdaniem Myrdala swobodna wymiana handlowa między krajami znajdującymi się na różnym poziomie gospodarczego rozwoju nie prowadzi do rozwoju krajów słabiej rozwiniętych, ma raczej tendencję do wywoływania skutków regresywnych, a więc przyczynia się do pogłębiania nierówności między narodami i wzmacnia siły utrzymujące zastój gospodarczy w kraju biednym. Tendencji do powstawania i pogłębiania się nierówności międzynarodowych nie przeciwdziałają również ruchy kapitału. Kapitały bowiem na ogół unikają krajów nierozwiniętych, a potrzeba kapitału w krajach zacofanych nie stanowi jeszcze popytu efektywnego na rynku kapitałów. Również rodzimi przedsiębiorcy chętniej lokowałyby kapitały poza granicami kraju słabo rozwiniętego, gdyby na to pozwalały przepisy dewizowe³⁵. Podobnie wygląda też sprawa migracji siły roboczej: kraj biedny nie jest w stanie przyciągnąć siły roboczej i nie stanowi dla niej pomocy również odpływ własnej siły roboczej poza granice kraju³⁶.

Myrdal twierdzi ponadto, że w krajach biednych — ze względu na słabość skutków progresywnych — naturalną tendencję do powstawania nierówności umacniały i potęgowały mocno zakorzenione feudalne i inne elitarne instytucje oraz struktura władzy sprzyjająca bogatym w wyzyskiwaniu biedoty³⁷. Tradycyjna rola państwa w krajach biednych — zdaniem Myrdala — polegała na podtrzymywaniu procesu kumulatywnego, będącego wynikiem gry sił rynkowych, zmierzającego do wytwarzania i pogłębiania nierówności.

W krajach biednych — ze względu na rosnące tendencje do wytwarzania nierówności — słabsza była również podstawa do prowadzenia

³³ Tamże, s. 49. Autor ma tu na myśli skutki o charakterze negatywnym, jakich doznaje dany kraj nierozwinięty w wyniku procesów ekonomicznych zachodzących w regionach lub krajach rozwiniętych gospodarczo.

³⁴ Tamże, s. 51.

³⁵ Tamże, s. 80.

³⁶ Tamże, s. 81.

³⁷ Tamże, s. 63. Myrdal ma tu na myśli tzw. państwo ucisku — działające na rzecz bogatych grup społecznych. Pojęciu „państwo ucisku” przeciwstawia tzw. państwo narodowe — opierające się na poparciu ludu, prowadzące politykę integracji narodowej i przeciwdziałające tendencji do powstawania nierówności.

polityki egalitarnej, gdy tymczasem taka polityka w kraju biednym była i jest tu bardziej potrzebna niż w krajach rozwiniętych. Rezultatem takiej polityki jest większa równość i rozwój demokracji, która mogłaby z kolei stworzyć potężną bazę polityki egalitarnej, integrującej naród i wykorzystującej rezerwy ludzkie do rozwoju gospodarczego.

Właśnie przy wyższym poziomie rozwoju — twierdzi Myrdal — spotęgują się skutki progresywne i wystąpi tendencja hamująca powstawanie nierówności. Kumulacyjnie wpłynie to na rozwój gospodarczy i jednocześnie stworzy korzystniejsze warunki dla polityki zmierzającej do dalszego zmniejszania nierówności gospodarczych³⁸.

Zdaniem Myrdala również kolonializm włączył się w mechanizm przyczynowości okrężnej procesu kumulatywnego, działającego w kierunku utrwalania się stanu zacofania w krajach zależnych, nadał mu przy tym wyjątkową siłę oraz specyficzny charakter. Kolonializm oznaczał tylko wzmocnienie wszystkich sił rynkowych, które pracowały w kierunku wytworzenia wewnętrznych i międzynarodowych nierówności. Szczególnie Myrdal podkreśla następujące skutki kolonializmu dla krajów słabo rozwiniętych³⁹:

— Tworzenie enklaw odciętych i izolowanych od otaczającej je gospodarki, związanych natomiast z gospodarką kraju macierzystego; ekonomiczne stosunki enklaw z ludnością miejscową ograniczały się do zatrudnienia jej jako niewykwalifikowanej siły roboczej, stąd trudności w przekazywaniu ludności tubylczej kultury oraz umiejętności technicznych i ducha przedsiębiorczości.

— Utrudnianie integracji narodowej, czego wyrazem było sprzymierzanie się metropolii z klasami uprzywilejowanymi, rządy w krajach zależnych nie poczuwały się do podejmowania środków w celu zainicjowania harmonijnego wzrostu gospodarki narodowej.

— Utrwalenie nierówności instytucjonalnych, antagonizmów rasowych i wyznaniowych, systemu kastowego i zależności feudalnych.

— Uniemożliwienie rozwoju przemysłu, będące wynikiem traktowania kraju zależnego przez metropolie jako rynku zbytu własnych produktów i rynku zakupu surowców.

Te negatywne skutki panowania kolonializmu były — zdaniem Myrdala — tak poważne, że po zdobyciu niepodległości przez kraje słabo rozwinięte pewne dodatnie efekty kolonializmu (pozostałe drogi, mosty, szkoły) nie były w stanie zapoczątkować rozwoju ekonomicznego. Myrdal podkreśla fakt, że niezależność polityczna nie oznacza jeszcze, że kraj automatycznie znalazł się na drodze do rozwoju ekonomicznego. Twierdzi wręcz, że naturalna gra sił rynkowych po zdobyciu niepod-

³⁸ Tamże, s. 65.

³⁹ Tamże, s. 83—91.

ległości przez kraj biedny nadal działała w kierunku zwiększania nierówności i będzie powodować takie efekty — dopóty rozwój utrzymać się będzie na niskim poziomie.

Uznając, że nierówności i tendencja do ich zwiększania jest dla rozwoju źródłem zahamowań i trudności, Myrdal wypowiada się za pilną potrzebą odwrócenia tej tendencji. Podstawowym więc warunkiem przewyciężenia stanu zacofania jest dla Myrdala złagodzenie nierówności ekonomicznych i społecznych w krajach słabo rozwiniętych⁴⁰. Czynnikiem, który może zmienić kierunek procesów rynkowych po zdobyciu politycznej niezależności jest polityka interwencyjna państwa.

Ideałem dla Myrdala w stosunku do krajów słabo rozwiniętych jest budowa zintegrowanego świata, w którym zapanowałaby równość⁴¹. Ze względu jednak na nieistnienie państwa światowego i brak poczucia wzajemnej ogólnoludzkiej solidarności — polityka państw słabo rozwiniętych musi być nacjonalistyczna. W tym dążeniu do podniesienia poziomu własnej gospodarki państwo — zdaniem Myrdala — powinno stosować wszelkie możliwe środki⁴².

Państwo — zdaniem Myrdala — powinno być odpowiedzialne zarówno za inicjowanie ogólnego planu, jak i za kontrolę nad jego wykonaniem⁴³. Celem planowania w kraju słabo rozwiniętym winno być przełamywanie sztywności charakterystycznej dla niedorozwoju gospodarczego i wprowadzenie elastyczności w całym gospodarczym i społecznym budownictwie. Służyć temu powinien system celowo stosowanych bodźców zapoczątkowujących i stymulujących dalszy rozwój.

Kierunkami polityki wewnętrznej państwa, mającymi w efekcie przynieść łagodzenie nierówności, są dla Myrdala reformy społeczne (reforma rolna, reforma instytucji), często o charakterze egalitarnym. Każde działanie na rzecz reform wyzwała bowiem, poprzez działanie przyczynowości okrężnej, kumulacyjne efekty w rozwoju gospodarczym. Pa-

⁴⁰ Myrdal, *Przeciw nędzy...*, s. 93—99.

⁴¹ Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 92. Myrdal rozumie integrację jako realizację starego ideału równości szans i możliwości rozwoju pełnych zdolności tkwiących w każdym człowieku niezależnie od rasy, przynależności klasowej i obywatelstwa. Droga do tego nie prowadzi przez swobodną wymianę handlową, przepływ kapitału i siły roboczej. Jego sposób rozumienia integracji światowej jest więc odmienny od wyznawanego przez ekonomistów burżuazyjnych — jako równe warunki wymiany towarowej i zastosowanie czynników produkcji, tj. kapitału i siły roboczej. Patrz Dąbkowski, *Ekonomia...*

⁴² Tamże, s. 98. Myrdal jest zdania, że w walce o swoje prawa kraje słabo rozwinięte powinny się jednoczyć.

⁴³ Tamże, s. 110. Planem nazywa Myrdal program strategii rządu w dziedzinie ingerencji państwa w grę sił rynkowych, którymi tak należy pokierować, by stanowiły bodziec korzystnego rozwoju społecznego.

miętając o zasadzie okrężnej i kumulatywnej przyczynowości trzeba więc tak kierować reformami, aby popychały system społeczny w górę, w takim stopniu i tak szybko jak to jest możliwe, przez pobudzenie zaplanowanych zmian.

Zasada kumulacji — zdaniem Myrdala — pozwala oczekiwać, że ostateczne wyniki będą znacznie poważniejsze niż wysiłki i koszty samych reform. „Jest to właśnie zasada, dzięki której kraj nierozwinięty może mieć nadzieję, że dźwignie się o własnych siłach mając niewielkie możliwości — jeśli tylko uda mu się dokonać tego, co profesor W. W. Rostow nazywa 'zapoczątkowaniem trwałego wzrostu' i jeśli zdobędzie się na wielką ofiarę czekania na pełne efekty włożonych wysiłków”⁴⁴.

Myrdal deklaruje się jako zwolennik protekcjonizmu państwowego, będącego warunkiem zainicjowania rozwoju gospodarczego. Za pierwszoplanowe zadanie polityki protekcyjnej uważa wprowadzenie preferencji dla importu dóbr inwestycyjnych, przy jednoczesnym ograniczeniu importu środków konsumpcji⁴⁵. Polityka protekcyjna powinna zmierzać do ochrony interesów rozwijającego się rodzimego przemysłu oraz zapewniać zmiany w strukturze zatrudnienia na korzyść zatrudnienia w przemyśle.

Dla Myrdala proces industrializacji miał być więc nie tylko czynnikiem wpływającym bezpośrednio na przyspieszenie wzrostu gospodarczego, ale także stanowił nośnik zmian strukturalnych w kierunku przechodzenia krajów słabo rozwiniętych od gospodarki o dominacji rolnictwa do typu przemysłowo-rolniczego⁴⁶.

Poglądy Myrdala na temat decydującej roli państwa w inicjowaniu rozwoju gospodarczego pozwalają zaliczyć go do zwolenników koncepcji wzrostu inicjowanego, opartej na założeniu, iż państwo powinno stać się instrumentem kierowniczym w realizacji polityki uprzemysłowienia, które z kolei stanowi niezbędny warunek przewyższenia stanu zacofania⁴⁷.

Charakterystycznym jest, że problemy uprzemysłowienia krajów słabo rozwiniętych odeszły na plan dalszy w późniejszych pracach Myrdala — z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Badając gospodarkę Indii stwierdził on, że pierwszoplanową sprawą jeszcze przez długi czas w krajach słabo rozwiniętych będą problemy rolnictwa, a także wszelkie odmiany społecznego niedyscyplinowania. Myrdal ma tu właśnie

⁴⁴ Myrdal, *Teoria ekonomii...*, s. 41.

⁴⁵ Myrdal, *An International...*, s. 272—278.

⁴⁶ Müller, *Główne burżuazyjne...* s. 276.

⁴⁷ J. Górski, *Teorie rozwoju krajów słabo rozwiniętych gospodarczo*, [w:] J. Górski, W. Sierpiński, *Historia powszechnej myśli ekonomicznej 1870—1950*, Warszawa 1975, s. 455.

na myśli korupcję aparatu państwowego, administracyjnego i "wszystkich instytucji społecznych"⁴⁸. Te wszystkie odmiany społecznego niedyscyplinowania są sprzężone wzajemnie — stanowią zamknięty łańcuch przyczyn i skutków, wywołują się wzajemnie dając w efekcie skumulowane rezultaty⁴⁹. Podstawowym więc problemem w krajach słabo rozwiniętych — konkluduje Myrdal — jest gruntowna reforma instytucji i władzy; bez poważnych przemian społecznych i instytucjonalnych sprawa rozwoju Trzeciego Świata staje pod znakiem zapytania. Źródłem dramatycznej sytuacji tych krajów — jest nie tyle brak kapitałów, co przestarzałe instytucje, nieudolne rządy i irracjonalne postawy społeczeństwa.

Trudności w praktycznym rozwiązywaniu problemów niedorozwoju wynikają — zdaniem Myrdala — również i z tego faktu, że teoria rozwoju krajów zacofanych nie spełnia oczekiwań. Badacze problemów niedorozwoju — zazwyczaj nie znają dokładnie współczynników wzajemnych zależności między różnymi elementami w systemie społecznym pozostających w łańcuchu okrężnej przyczynowości. Do tego dochodzą ogromne problemy inercji, odroczenia czasowe, a w skrajnych przypadkach ogólny brak reakcji jednego lub kilku warunków na zmiany w pewnym układzie innych warunków. Z tego też powodu analiza problemów rozwojowych, zwłaszcza w krajach słabo rozwiniętych, gdzie służby statystyczne są niedoskonałe, często musi się kończyć na szerokich uogólnieniach i na zaledwie pozornie słusznych hipotezach skonstruowanych na podstawie ogromnej liczby obserwacji, przenikliwości badacza i na sądach opartych na przypuszczeniach⁵⁰.

Zdaniem Myrdala jednak każde właściwe polityczne koncepcje oparte na dokładnym rachunku ekonomicznym muszą być wyprowadzane z dynamicznych kategorii przyczynowości okrężnej kumulatywnego rozwoju.

⁴⁸ Myrdal, *Przeciw nędzy...*, s. 271—297.

⁴⁹ Tamże, s. 296—297. korupcja np. jest jednym ze specyficznych przejawów „miękkiego państwa”. Układ stosunków „miękkiego państwa” umożliwia ze swej strony istnienie korupcji, z kolei zaś na zasadzie interakcji — dominowanie korupcji ma ogromny wpływ na to, że kraje pozostają nadal „miękkimi państwami”.

⁵⁰ Myrdal, *Znaczenie i wartość...*, s. 142.

Teresa Kostrzewa-Tomczak

MYRDAL'S PRINCIPLE OF INDIRECT CAUSALITY

AND PROBLEM OF DEVELOPMENT OF ECONOMICALLY POORLY DEVELOPED
COUNTRIES

The author makes an attempt at analyzing Myrdal's principle of indirect causality in a close relation to conditions of economic development in countries belonging to the so-called Third World. In the first part of the article, there are presented the main ideas contained in critique of traditional economic approaches to the problem of economic backwardness as performed in numerous works of Myrdal. It is followed by discussion of the mechanism characterizing operation of cumulative indirect processes based on the example of the Negro problem in the United States. The article analyzes also the role attributed by Myrdal to cumulative processes in the economic development of the less-developed countries.